

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Boehm ἔκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1939

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

ΥΠΟ

ΘΕΜ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Τὸ δοκίμιον τοῦτο χαρακτηρίζει προσπάθεια ἐφαρμογῆς αὐστηρῶς ἐνιαίας μεθόδου τοῦ σκέπτεσθαι γενικῶς, τοῦ νομικῶς σκέπτεσθαι εἰδικῶς. Ἡ ἀντίκρουσις ὅθεν τῶν πορισμάτων τοῦ δοκιμίου τούτου θ' ἀποτελέσῃ κατ' ἀνάγκην καὶ κατ' ἀρχὴν ἀντίκρουσιν τῆς ἐφαρμοσθείσης μεθόδου, ἄμεσον ἢ ἔμμεσον, ἢ τοῦλάχιστον ἀντίκρουσιν τοῦ τρόπου μόνον, καθ' ὃν ἐφηρμόσθη ἐν προκειμένῳ ἢ περὶ ἧς πρόκειται μέθοδος. Ἐν γένει ἀκολουθεῖ τὸ δοκίμιον τοῦτο τὴν ἑλληνικὴν θεωρίαν τῆς ἰδέας, εἰδικώτερον δὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐγέλου.

Ἄλλοτε κατεκρίθη ἡ προσπάθεια τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ δὴ τοῦ πολιτειακοῦ¹⁾ εἰς τὰς γενικωτέρας θεωρίας τῆς γνώσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ κόσμου ἀφ' ἑτέρου ἢ καὶ εἰς τὴν θεωρίαν ἀμφοτέρων, ἦτοι τῆς τε γνώσεως καὶ τοῦ κόσμου ἐν ἐνί.²⁾ Ἄλλ' ἡ

1) Ὁ ὅρος «πολιτειακὸν δίκαιον» ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖται *stricto sensu*, ἦτοι πρὸς συνολικὸν ὄρισμόν τῶν ἐπιταγῶν τοῦ δικαίου τῶν ἀφορῶσων ἀμέσως τὴν σύνταξιν τῆς πολιτείας. *Lato sensu* ὀρίζεται ὡς πολιτειακὸν τὸ δίκαιον ἐν γένει, καθ' ὃ τιθέμενον ὑπὸ τῆς πολιτείας.

2) Βλ. Bahnsen, *Ist eine Rechtsphilosophie überhaupt möglich*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, III, σελ. 219 κ. ε.

κατάκρισις αὕτη καθ' ἡμᾶς εἶναι ματαία. Διότι ἡ γενικὴ θεωρία ἐνυπάρχει κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ εἰδικὸν ἐπιστημονικὸν ἔργον καὶ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν αὐτοῦ, εἴτε ἡ προϋπόθεσις αὕτη διετυπώθη πράγματι, εἴτε ὄχι. Ἄλλ' ἐὰν δὲν ἔχει διετυπωθῆ ἐν τῷ εἰδικῷ ἐπιστημονικῷ ἔργῳ ἡ γενικὴ αὐτοῦ προϋπόθεσις, ἀπαιτεῖται νὰ τελῆ ὁ ἀληθῆς ἐπιστήμων ἐν ἀπολύτῳ καὶ σαφεῖ ἐπιγνώσει τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, διότι τὸ μὴ ἔχειν συνείδησιν τῶν ἰδίων προϋποθέσεων συνεπάγεται τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐργαζομένου. Οὐδεμίαν δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τοιαύτη ἀδυναμία δὲν εἶναι ποσῶς ἐπιστημονικὴ. Οἱ δ' ἐπονομάζοντες τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως καὶ τοῦ κόσμου μεταφυσικὴν καὶ ἀρνούμενοι τὴν ἀνάγκην τῆς τοιαύτης μεταφυσικῆς, τῆς ἐπιστήμης ἕνεκεν, ἐλέγχονται ἀγνοοῦντες αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης.

Συνεπεία τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῆς προδιακαθορισθείσης μεθόδου διαφέρει τὸ δοκίμιον τοῦτο ἐν πολλοῖς τῶν κοινῶς παραδεδεγμένων. Ἄλλ' ἡ παρ' ἡμῶν διαπίστωσις τῆς διαφορᾶς ταύτης οὐδαμῶς ἔχει σκοπὸν τὴν εἰς ἀχρηστίαν θέσιν τῶν μέχρι τοῦδε διδαχθέντων. Καὶ τοῦτο διότι τὰ ἐπόμενα ἐν πολλοῖς ἀποτελοῦν ἐὰν μὴ ἀποπεράτωσιν παλαιοτέρων συλλογισμῶν, πάντως συνέχισιν αὐτῶν. Ἄλλως τε ὁ καθορισμὸς τοῦ σφάλματος θεωρίας τινὸς ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὀρθῶν στοιχείων τῆς ἄλλως σφαλερᾶς θεωρίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται δῆλον, ὅτι τὸ δοκίμιον τοῦτο δὲν ὀνομάζεται «εἰσαγωγή», διότι ἀποσκοπεῖ τὴν μύησιν τῶν ἀγνοούντων τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου εἰς αὐτήν, ἀλλὰ μόνον διότι ἐν αὐτῷ τίθενται καὶ ἀναλύονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ βασικὰ προβλήματα τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου.

Dilthey, Einleitung in die Geisteswissenschaften, Ges. Schriften, I, 1922, σελ. 79.

§ 1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ ΑΥΤΗΣ. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ

Τὸ πρῶτον λογικὸν αἶτημα, προκειμένου νὰ διαμορφωθῇ ἰδία ἐπιστήμη, εἶναι ἡ εὕρεσις καὶ ὁ καθορισμὸς διακεκριμένου ἀντικειμένου. Ἄρα κατ' ἀνάγκην καὶ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου πρῶτος σκοπὸς εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς. Ὁ ἀρνητικὸς ὀρισμὸς τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῇ σαφῆς, ὅχι μόνον ἐπειδὴ προϋποθέτει τὴν γνῶσιν παντὸς μὴ πολιτειακοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ μὴ πολιτειακὸν δίκαιον δὲν ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον ἐννοιολογικὴν ἐνότητα.¹⁾ Τούτου ἕνεκεν ὁ ὀρισμὸς τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου δέον νὰ εἶναι θετικὸς, ὡς καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ καθορισμὸς τῶν ἐνδεχομένων ὑποδιαίρεσεων τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου.

Δίκαιον πολιτειακὸν εἶναι τὸ δίκαιον ὅπερ ρυθμίζει ἀμέσως²⁾ τὴν λειτουργίαν τῆς πολιτείας.

Πολιτεία δὲ εἶναι ἡ ἐν λειτουργίᾳ συνένωσις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου, ὅπερ ὡς σύνολον ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐνέχεται δυνάμει ἐν τῇ πρωταρχικῇ ἐπιταγῇ.

Καὶ κοινωνία μὲν εἶναι σύνολον ἀνθρώπων ἀλληλεξαρτωμένων ἕνεκα τελικοῦ τινος αἰτίου. Δίκαιον δὲ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐπιταγῶν τῶν δεκτικῶν ἐξαναγκασμοῦ.

Τὸ δίκαιον διακρίνεται εἰς ἰσχυρὸν καὶ μὴ ἰσχυρὸν. Ἰσχυρὸν εἶναι τὸ δίκαιον ἐκεῖνο ὅπερ ἐνοῦται μετὰ τῆς κοινωνίας συναποτελοῦν μετ' αὐτῆς τὴν πολιτείαν, ἡ ὁποία καὶ παρέχει τὰ πρὸς ἐξαναγκασμὸν μέσα. Τὸ σημεῖον, εἰς ὃ θεμελιούται ἡ τοιαύτη συνένωσις, εἶναι τὸ σημεῖον, εἰς ὃ ἀνακύπτει, ὡς συνισταμένη τῆς δυναμικῆς ἰσορροποίας τῆς κοινωνίας, ἡ πρωταρχικὴ τοῦ δικαίου ἐπιταγή.³⁾ Ἡ βούλησις ἡ διέπουσα τὴν ἐπιταγὴν ταύτην εἶναι τὸ θέλημα τῆς πολιτείας.⁴⁾

1) Διάφορον ἀντίληψιν φαίνεται νὰ ἔχη ὁ Γ'. Παπαχατζῆς, Σύστημα, Α, 1938, σελ. 56 κ. ἑ.

2) Ἀμέσως, διότι καὶ τὸ ἰδιωτικὸν ἐν γένει δίκαιον ἐμμέσως, ἥτοι καθ' ὃ μέρος ὁ ἰδιώτης εἶναι στοιχεῖον τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ δικαίου συνιστᾷ τὴν πολιτείαν, ρυθμίζει τὴν λειτουργίαν τῆς πολιτείας.

3) Βλ. περὶ ταύτης Κ. Τσάτσου. Ἡ πρωταρχικὴ πηγὴ τοῦ δικαίου, Ἄρχειον Φιλοσοφίας, Θ', σελ. 290 κ. ἑ.

4) Ἡ πολιτειακὴ βούλησις δὲν εἶναι ὁμοίον τι πρὸς τὴν ψυχολογικῶς

Ἡ πρωταρχικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀρχὴ τοῦ δικαίου, ὁ ἀρχικὸς αὐτοῦ νόμος. Ἡ θέσπισις ὅμως τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς κεῖται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου, ἄρα δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτελέσῃ μόνον ἡ ἀνάλυσις τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς ἢ βαθμιαίως ἄγουσα μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν, αἵτινες ἐκ διατάξεων ἐκπηγάζουσαι διατηροῦσι πάντοτε τὴν διατακτικὴν αὐτῶν μορφήν. Αἱ διατάξεις αὗται ἀποτελοῦσι τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον, ὅπερ ἐφαρμόζεται καὶ συνενούμενον οὕτω μετὰ τῆς κοινωνίας ἀποβαίνει στοιχεῖον αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτείας. Ἡ συνένωσις δηλαδὴ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου δὲν περιορίζεται εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀνακύπτει ἐκ τῆς κοινωνίας ἢ πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς, ἀλλ' ἡ κοινωνία καὶ τὸ δίκαιον συνενοῦνται, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῶν. Ἄφ' ἧς ἢ συνένωσις δικαίου καὶ κοινωνίας διαλυθῆ, ἡ πολιτεία εἶναι ἀνύπαρκτος. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πολιτεία ὑπάρχει μόνον ὡς λειτουργία συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Ὡς ἀδράνεια ἡ πολιτεία δὲν εἶναι νοητὴ. Ἄρα ἡ πολιτεία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐνέργεια.

Τὸ τέλος τῆς πολιτείας δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἐκ διαφόρων αἰτίων. Συνήθως ἐπέρχεται διὰ τοῦ πολέμου, ὅπότεν ὁ νικητὴς ὑποτάσῃ τὸν ἠττημένον. Ἡ ἐπανάστασις 1) τότε μόνον ἐνδέχεται νὰ σημάνη τὸ τέλος τῆς πολιτείας, ὅταν ἐξαφανίσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ σύστημα τοῦ δικαίου καὶ τὸ ἀντικαθιστᾷ δι' ἐννόμου τάξεως, νέας ἐξ ἀρχῆς. Ἄλλως ἡ ἐπανάστασις, ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσει τὸ σύστημα τοῦ δικαίου ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τεθειμένης πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς οὐδὲν ἄλλο πράττει εἰμὴ ἐπιφέρει βιαίως τὴν μεταβολὴν ἐκείνην, ἣτις ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ καὶ διὰ βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων.

Ἄφ' ἧς ἢ πολιτεία γεννηθῆ καὶ μέχρις ὅτου ἀφανισθῆ, ἀναπτύσσει αὐτὴ αὕτη τὸ δίκαιον τὸ δυνάμει ἐμπεριεχόμενον εἰς τὸν πρωταρχικὸν νόμον. Καὶ δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ ποτὲ εἰς ἄλλον τὴν δημιουργίαν

ὀριζομένην βούλησιν. Ἡ πολιτειακὴ βούλησις εἶναι ἡ λογικῶς ἀναγκαία ὑπόθεσις ἢ ἀσχέτως παντὸς ψυχολογικοῦ στοιχείου ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν πολιτειακὴν ἐνέργειαν, ἢ κατευθύνουσα τὸ λογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον.

1) Βλ. γενικῶς, Χ. Σγουρίτσα, Ἐπανάστασις, πολιτεία καὶ δίκαιον, 1925, ἰδίᾳ σελ. 248 κ. ἑ.

δικαίου, εἰμὴ μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς τοῦ δικαίου. Ἄλλως ἡ κοινωνία συνενουμένη μετὰ διφυοῦς δικαίου δὲν ἤθελε συναποτελέσει ἐνιαίαν πολιτείαν. Ἄλλὰ δοθέντος ὅτι διὰ τὰ ὑφίσταται ἡ πολιτεία δέον νὰ συνενοῦνται ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ δικαίου ἐξ ὁλοκλήρου, ἀπαιτεῖται τὸ δίκαιον νὰ ἰσχύη ἐκτελούμενον ἢ ἐπιβαλλόμενον ἐν ἀνάγκῃ.

Ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τούτου ἐπεμβαίνει πρὸς ἐξαναγκασμὸν ἢ πρὸς ἄνευ βίας ἐφαρμογὴν, ὡσάκις οὐδεμία παρίσταται ἀνάγκη ἐξαναγκασμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐπιταγῆς ἢ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς καθιστοῦν ἀναγκαίαν τὴν πολιτειακὴν ἐπέμβασιν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε πρὸς ἐξαναγκασμὸν, εἴτε πρὸς ἄνευ βίας ἐφαρμογὴν ἐπεμβαίνει ἡ πολιτεία, ἡ ἐνέργειά της ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πρωταρχικῆς ἐπιταγῆς προελθουσῶν ἐπιταγῶν τοῦ δικαίου.

Ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τούτου θέτει δίκαιον ἄφ' ἑνός, ἐκτελεῖ δὲ τοῦτο ἄφ' ἑτέρου. Μεταξὺ τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐκτελέσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται. Ὅ,τι δὲν εἶναι νομοθεσία, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐκτέλεσις, ὅ,τι δὲν εἶναι ἐκτέλεσις εἶναι κατ' ἀνάγκην νομοθεσία.¹⁾

Αὕτη αὕτη ἡ ἐννοια τοῦ νόμου γεννᾷ τὸ αἴτημα τῆς ἐκτελέσεως ἢ δ' ἐκτέλεσις προϋπόθεσιν ἔχει τὴν ἐννοιαν τοῦ νόμου.

Κατ' ἀνάγκην ἄρα ἡ πρώτη διάκρισις ἐν τῇ περὶ πολιτείας θεωρίᾳ εἶναι ἡ διάκρισις ἢ ἐπομένη τῇ διακρίσει τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐκτελέσεως ἀπ' ἀλλήλων ἢ διάκρισις δῆλα δὴ τῆς νομοθετικῆς ἄφ' ἑνός καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἄφ' ἑτέρου λειτουργίας.

§ 2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ ΑΥΤΗΣ. ΣΥΝΑΓΩΓΙΚΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγεται τις ἐὰν θελήσῃ νὰ κρίνῃ τὸν, μέχρι πρότινος τοῦλάχιστον, ἐπικρατοῦντα ὀρισμὸν τῆς πολιτείας. Κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦτον ἡ πολιτεία εἶναι μόνιμος λαός, ἐν ὀρισμένην χώρᾳ κατοικῶν, ὀργανωμένος εἰς νομικὸν πρόσωπον, ἐξασκοῦν ἐξουσίαν ἐξ ἰδίου δικαίου.²⁾

1) Βλ. Ἄ. Σβώλου, Συνταγματικὸν δίκαιον, Α, 1934, σελ. 292 κ. ἑ.

2) Βλ. γενικῶς, Ν. Ν. Σαριπόλου, Περὶ πολιτείας, 1921, Βλ. καὶ Ἄ.

Πρῶτον λοιπὸν στοιχεῖον τῆς Πολιτείας εἶναι, κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ὄρισμὸν ὁ μόνιμος λαός.

Ἐὰν ἔδει νὰ συμπεριλαμβάνηται εἰς πάντα ὄρισμὸν ὅ,τι ἀπαραίτητον ἵνα ὑπάρξῃ τὸ ὀριζόμενον ἀντικείμενον, τότε προφανῶς ὁ λαὸς εἶναι στοιχεῖον τῆς πολιτείας, διότι ἀσφαλῶς οὐδέποτε ὑπῆρξε πολιτεία ἄνευ λαοῦ.

Ἄλλὰ τί ἀκριβῶς εἶναι μόνιμος λαός; Πρὸ παντὸς δεόν νὰ διακριθῇ ὁ λαὸς ἀπὸ τὸ ἔθνος. Τὸ ἔθνος προϋποθέτει ἔθνικὴν συνείδησιν, πηγάζουσαν ἀπὸ ἱστορικὰ καὶ φυσικὰ δεδομένα καθιερωμένα διὰ τοῦ χρόνου. Ὁ ἀπαραίτητος ὅμως εἰς τὴν πολιτείαν λαὸς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποτελῇ ἔθνος ἑνιαῖον μετὰ ἔθνικῆς συνειδήσεως ὁμιλοῦν γλῶσσαν ἑνιαίαν καὶ πρεσβεῦον θρησκείαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑνισίαν, ἂν καὶ οὔτε ἡ γλῶσσα οὔτε ἡ θρησκεία εἶναι ἀπόλυτα τοῦ ἔθνισμοῦ γνωρίσματα.

Ὁ λαὸς ὡς στοιχεῖον τῆς πολιτείας εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τῆς πολιτείας μονίμως βιούντων ἀνθρώπων, οὐχὶ τῶν ἐν τῇ δεδομένῃ στιγμῇ βιούντων, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν φθειρομένων καὶ γινομένων κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν ῥῆσιν τοῦ Ἀριστοτέλους.¹⁾ Τὸ ἑνιαῖον τοῦτο σύνολον ἀπλῶς ἐμφανίζεται κατὰ τὴν δεδομένην στιγμὴν διὰ τῶν ζώντων.

Ἄρκεῖ ὅμως νὰ ὑπάρχῃ λαὸς διὰ νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἀπαραίτητος ἔμψυχος φορεὺς τοῦ πολιτειακοῦ νοήματος;

Διὰ νὰ ὑπάρχῃ πολιτεία, ἀσφαλῶς δὲν ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ πλῆθος ἀνθρώπων. Πλῆθος ἀνθρώπων διὰ νὰ θεωρηθῇ πράγματι σύνολον, πρέπει νὰ μὴν ἀποτελῆται ἀπὸ μεμονωμένα καὶ ἄσχετα πρόσωπα. Ἐὰ πρόσωπα ταῦτα πρέπει νὰ συνδέωνται διὰ κοινῶν ἀλληλεξαρτουμένων ἡθι-

Σ β ὡ λ ο υ, Συνταγματικὸν δίκαιον, Α, 1934, σελ. 177 κ. ἐ., ὅστις προσέδωκε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας.

Ἄκόμη καὶ σήμερον διέπει ὁ τοιοῦτος τῆς πολιτείας ὄρισμὸς πλεῖστα ὅσα ἔργα. Βλ. π. γ. Ranelletti, Istituzioni di diritto Pubblico, 1937, σελ. 5 κ. ἐ., ἰδίᾳ σελ. 73. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοιαν τῆς ὀλοκληρωτικῆς πολιτείας βλ. πρὸ παντὸς Carl Schmitt, Der Hüter der Verfassung, 1931, σελ. 78 κ. ἐ. καὶ Voegelin, Der autoritäre Staat, 1936 σελ. 7 κ. ἐ., ἰδίᾳ δὲ σελ. 25 κ. ἐ.

1) Πολ. Γ, 1276 κ.

καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν. Πρέπει νὰ εἶναι κοινὴ καὶ ἡ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν πνευματικὴ προσπάθεια καὶ οἰκονομία. Ὡς οἰκονομία δὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ σύνολον τῶν ἀλληλεξαρτομένων πράξεων τῶν ἀλληλεξαρτουμένων οἰκονομικοῦ σκοποῦ ἐπιδιωκουσῶν. Ἡ κοινὴ δὲ οἰκονομία δὲν εἶναι ποσῶς ἢ ἀπὸ κοινοῦ διενεργουμένη μόνον, ἀλλ' ἢ ὡς ἐκ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὴν πράξεων προκύπτουσα τοιαύτη.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους ὁ λαὸς συνιστᾷ κοινωνίαν, διότι εἶναι σύνολον ἀνθρώπων ἀλληλεξαρτωμένων ἕνεκεν αἰτίου τινός.

Τούτου δοθέντος ἀπαιτεῖται πρὸς σύστασιν πολιτείας οὐχὶ λαοῦ ἀπλῶς ἢ παρουσία, ἀλλὰ κοινωνίας.

Δεύτερον στοιχεῖον τῆς πολιτείας εἶναι ἡ χώρα. Ἡ χώρα, ἢ ἄλλως, ὀρθότερον, ἐπικράτεια ὀνομαζομένη, εἶναι στοιχεῖον τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοήσῃ τις λαὸν ἄνευ αὐτῆς». ¹⁾ Χώρα ἢ ἐπικράτεια εἶναι ἡ ἔκτασις, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὁποίας ἀσκεῖται ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία, τὸ *imperium*, ἐπὶ τῶν προσώπων, ἰθαγενῶν ἢ μὴ τοιούτων, αἵτινα εὐρίσκονται ἐντὸς αὐτῆς.

Ἡ ἐπικράτεια ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι ποσῶς ἀντικείμενον ἐμπραγμάτου δικαιώματος τῆς πολιτείας, *dominium* δηλαδή, ὡς ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε.

Ἡ χώρα ἢ ἐπικράτεια, περιορίζει τοπικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας, ἐξ οὗ περιορισμοῦ ἀπορρέει καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐδαφικῆς κυριαρχίας ἢ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν τινὰ λειτουργίαν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, συνισταμένην ἐκ δικαιωμάτων ἐπὶ τὴν χώραν, ἀλλ' εἶναι αὕτη αὕτη «ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀσκουμένη ἐντὸς ὁρισμένης χώρας». ²⁾

Ἡ χώρα πρέπει, διὰ νὰ εἶναι στοιχεῖον τῆς πολιτείας, νὰ εἶναι ὁρισμένη. Ἐπειδὴ ὁρίζει τοπικῶς τὴν ἐνάσκησιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀποκλείεται νὰ εἶναι σήμερον αὕτη καὶ αὔριον ἄλλη. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν ὁρίων τῆς ἐπικρατείας ἐνεργεῖται κατὰ διεθνεῖς τύπους καὶ ἡ παραχώρησις αὐτῆς ὑπόκειται εἰς περιορισμοὺς ἐσωτερικοῦ δικαίου.

Οἱ νομικοὶ συζητοῦν ἂν ἡ ἐπικράτεια εἶναι στοιχεῖον τῆς πολι-

1) Βλ. Ν. Ν. Σαριπόλου, Περὶ Πολιτείας, 1921, σελ. 8.

2) Βλ. Ν. Ν. Σαριπόλου, Περὶ Πολιτείας, 1921, σελ. 12.

τείας ἢ ἀντικείμενον τῆς ἐξουσίας αὐτῆς. Ἄλλ' ἐσφαλμένως ἀντιτίθενται αἱ δύο δυναταὶ λύσεις τοῦ προβλήματος ὡς ἐὰν ν' ἀπετέλουν ἀντιθέτους ὁρισμούς. Ἐδιδάχθη ὅτι ἡ ἐπικράτεια ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς πολιτείας, διότι πολιτεία ἄνευ χώρας εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Τοῦτο εἶναι βέβαιον καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἀλλαχοῦ ὅμως ἔγκειται ἡ διαφορά. Ὅταν διδάσκεται, ὅπως συνήθως, ἄλλ' ὄχι ἀναντιρρήτως ὅτι ἡ ἐπικράτεια ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς πολιτείας, νοεῖται, ὅτι ἄνευ χώρας ὠρισμένης, ἐν ἣ σταθερῶς ἀσκεῖται ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία. Καὶ τ' ἀνάπαλιν οἱ ἀποδεχόμενοι ὅτι δὲν εἶναι στοιχεῖον τῆς πολιτείας ἡ χώρα, δὲν ἐννοοῦν ὅτι πολιτεία δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐκτὸς τόπου, ἀλλ' ἐννοοῦν ὅτι δὲν ἐπάγεται ἀναγκαίως ἡ λειτουργία τῆς πολιτείας ἀσκησιν τῆς ἰδιογενοῦς πολιτειακῆς ἐξουσίας μόνον ἐν ὠρισμένῃ χώρᾳ.

Τὸ ἂν ὅμως ἡ χώρα εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὠρισμένη, τοῦτο χρήζει ἀποδείξεως, διότι προστίθεται διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου γνώρισμα νέον εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτείας. Τοῦναντίον ὁ ἀντίθετος ὁρισμὸς δὲν χρήζει ἀποδείξεως, διότι δὲν προσθέτει γνώρισμά τι εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτείας. Ἄλλ' οἱ τὴν ἀνάγκην ὠρισμένης χώρας ὑποστηρίζοντες ἔχουν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ τὴν πολιτείαν ἐν γένει, ἀλλὰ τὸ πῶς ἔχουσι διαμορφωθῆ ἢ αἱ σύγχρονοι πολιτεῖαι. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἔξω τῶν Ἀθηνῶν, εἰς οὓς εἶχεν ἀπομείνει μόνον ὁ στόλος κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἀπετέλουν, παρὰ τὴν ἔλλειψιν ὠρισμένης χώρας, πολιτείαν καὶ δὴ συνέχειαν αὐτῆς ταύτης τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἥς ἡ ἐξουσία ἠσκήθη ἐπὶ μακρὸν ἐν ὠρισμένῃ χώρᾳ. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ ἐλαχίστη χώρα ἡ ἐναπομείνασο εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν Σερβίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς αὐστριακῆς εἰσβολῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποτρέψισα τὴν διακοπὴν τῆς ὑπάρξεως τῆς βελγικῆς καὶ τῆς σερβικῆς πολιτείας. Ὡστε ἡ χώρα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὠρισμένη.

Ἄλλὰ ποία ἡ σχέσις τῆς οὕτω νοουμένης ἐπικρατείας πρὸς τὴν πολιτείαν; Ἡ παλαιότερα θεωρία χαρακτηρίζει ὡς κυριότητα (*dominium*) τὴν σχέσιν ταύτην. Σὺν τῇ προϊούσῃ ὅμως διακρίσει τοῦ δημοσίου δικαίου ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸν ἡ θεωρία περὶ κυριότητος ἀντικατε-

στάθην, καὶ ἡ σχέσις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐπικράτειαν ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἐδαφικὴ κυριαρχία.¹⁾

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη σχέσις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν χώραν οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ μηδὲ ὡς κυριότης, μηδὲ ὡς κυριαρχία. Καὶ ἡ κυριαρχία, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριότης, δὲν ὑφίσταται ὡς σχέσις βουλήσεως πρὸς πρᾶγμα, ἀλλὰ ὡς ἔννομος ἰκανότης ἐπιταγῆς. Ἐπιταγὴ δὲ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς πρᾶγμα ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπους. Τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐπικράτεια ἐν προκειμένῳ, ὁρίζει ἀπλῶς τὴν ἐν τῷ χώρῳ ἔκτασιν τῆς ἰσχύος τῶν πολιτειακῶν ἐπιταγῶν, δῆλα δὴ τοῦ δικαίου. Ὡστε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς σχέσεως τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐπικράτειαν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἐσφαλμένον.

Πάντως εἶναι ἄδικος ἡ τόση περιφρόνησις ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν ὑπὸ πολλῶν νομομαθῶν ἐξιστόρησιν τῆς θεωρίας περὶ κυριότητος τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς ἐπικρατείας, διότι δὲν εἶναι ἄμοιρος λογικότητός τινος ἡ τοιαύτη διδασκαλία. Ἀφοῦ ἐπικράτεια εἶναι ἡ ἔκτασις, ἐν ἣ ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία τῆς πολιτείας, πᾶν δικαίωμα ἀσκούμενον ἐν αὐτῇ, καὶ τοιοῦτον εἶναι καὶ ἡ κυριότης, ἐμπεριέχεται δυνάμει εἰς τὸν ἀρχικὸν τῆς πολιτείας νόμον, εἰς ὃν ἀνάγεται πᾶν δικαίωμα καὶ πᾶσα ἐνάσκησις δικαιώματος ἵνα νομιμοποιηθῇ. Ὡστε ἡ κυριαρχία, ἐμπεριέχουσα δυνάμει τὴν κυριότητα, ἐθεωρήθη κατέχουσα τὰ γνωρίσματα τῆς κυριότητος, ἡ δ' ἐπικράτεια ἐθεωρήθη ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἐδῶ ἔγκειται καὶ τὸ σφάλμα. Τὸ δυνάμει ἐμπεριεχόμενον μετὰ τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ πραγματοποίησιν ἀνάγεται εἰς τὸ ἐμπεριέχον αὐτὸ γένος, ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται πλέον πρὸς αὐτό. Ἐπὶ πλέον ἔπεται τὸ σφάλμα, περὶ οὗ ἀνωτέρω, καθ' ὃ ἡ χώρα θεωρεῖται ἀντικείμενον ἐξουσίας, ἐνῶ ἡ ἐξουσία μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Ἄλλ' ἐπικράτεια πολιτείας δὲν εἶναι πᾶσα ἡ χωρικὴ ἔκτασις, ἐν ἣ ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία τῆς πολιτείας ταύτης. Ἀφ' ἧς ἡ ἀσκησις τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας παύσῃ δικαιολογουμένη διὰ τοῦ ἰδίου πρωταρχικοῦ νόμου καὶ καταστῆ, ἑτερογενῆς δι' ἀναγωγῆς εἰς ἄλλης πολιτείας τὸν πρωταρχικὸν νόμον, ἡ χωρικὴ ἔκτασις, ἐν ἣ ἀσκεῖται αὕτη, ἀποτελεῖ

1) Διάφορος ἡ ἔννοια τῆς ἐδαφικῆς ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτειακῆς κυριαρχίας, περὶ ἧς κατωτέρω.

ἄλλης πολιτείας ἐπικράτειαν καὶ δὴ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πολιτείας, εἰς τῆς ὁποίας τὸν πρωταρχικὸν νόμον δέον ν' ἀναχθῆ διὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἢ ἐν αὐτῇ ἄσκησις τῆς ἑτερογενοῦς πολιτειακῆς ἐξουσίας. Διὰ τοῦτο, ὁσάκις ἐκτελεῖται ἀπόφασις ἀλλοδαποῦ δικαστηρίου ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐλληνικοῦ δικαστηρίου ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, δὲν ἀναιρεῖται ποσῶς ἡ ὁρισθεῖσα ἔννοια τῆς ἐπικρατείας, οὐδ' ἐπέρχεται μεταβολὴ τῶν ὁρίων αὐτῆς. Συνόμα δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ὁρίζει χωρικῶς ἡ ἐπικράτεια πάσης πολιτειακῆς ἐξουσίας τὴν ἄσκησιν ἀλλὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἰδιογενοῦς ἐξουσίας καὶ μόνον.

Ἔπειτα δυνάμεθα κατὰ τὰνωτέρω νὰ ὁρίσωμεν ὡς ἐπικράτειαν πολιτείας τὴν χωρικὴν ἐκείνην ἑκτασιν, ἐν ἣ ἄσκειται ἡ ἰδιογενὴς ἐξουσία τῆς πολιτείας.

Τρίτον στοιχεῖον εἶναι ἡ ὁργάνωσις τοῦ λαοῦ εἰς νομικὸν πρόσωπον. Ἀπαιτεῖται ἡ ὁργάνωσις τοῦ λαοῦ εἰς νομικὸν πρόσωπον ἵνα ὑπάρξῃ πολιτεία, διότι ἄνευ τῆς ὁργανώσεως ταύτης δὲν ὑπάρχει ἡ ἀπαραίτητος πρὸς διαμόρφωσιν νομικῆς ἐννοίας διαχωριστικὴ ἐνότης. Ἐὰν ἡ πολιτεία δὲν ἦτο νομικὸν πρόσωπον, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν οὔτε δικαιώματα ν' ἀποκτήσῃ, οὔτε ὑποχρεώσεις ν' ἀναλάβῃ, οὔτε ν' ἀποδοθῆ ἰδίᾳ βούλησις εἰς αὐτήν, ἀφ' οὗ θὰ ἐστερεῖτο νομικῆς ἱκανότητος.¹⁾

Διὰ νὰ δοθῆ ἀκριβῆς λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τῆς πολιτείας ὡς νομικῆς προσωπικότητος, πρέπει νὰ καθορισθῆ προηγουμένως εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ἡ νομικὴ ἐν γένει προσωπικότης. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι νομικὸν πρόσωπον ὑπάρχει ὁσάκις πρὸς ἐξυπηρέτησιν σκοποῦ τινος θεσπίζονται: 1ον) τὸ ἐνδεχόμενον τῆς κτήσεως δικαιωμάτων καὶ τῆς ἀναλήψεως ὑποχρεώσεων συνδεδεμένων οὕτως ὥστε τὴν κάλυψιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ δικαιώματα ταῦτα καὶ 2ον) ἡ δέσμευσις τῶν διοικούντων ἑκάστοτε τὸ ἐνιαῖον αὐτὸ σύνολον δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ἐκ τῶν πράξεων τῶν προηγουμένως διοικησάντων τὸ σύνολον τοῦτο παρὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀλλαγὴν τῶν προσώπων. Ἀποτελεῖ τότε

1) Ἀντίθετον διδασκαλίαν ἀνέπτυξεν ὁ ἀποθανὼν καθηγητὴς τοῦ ἐν Bordeaux Πανεπιστημίου L. D u g u i t, καθ' ἣν ἡ πολιτεία δὲν εἶναι νομικὸν πρόσωπον. *Traité de droit constitutionnel*, 1927, I, σελ. 483 κ.έ. II, 1928, I κ.έ., 31 κ.έ., III, 1923, σελ. 299 κ.έ.

πρόσωπον τὸ νοητὸν ὑποκείμενον τὸ ἐστερημένον ψυχοφυσικῆς ὄντο-
 τητος, ἀλλὰ τὸ κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ἐνιαίως ὑποτιθέμενον εἰς ἕκα-
 στον δικαίωμα καὶ εἰς ἑκάστην ὑποχρέωσιν ἐκ τῶν οὕτω συνδεομένων
 καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐνιαίαν βούλησιν παριστᾷ ἢ συνεχομένη ἐκδήλωσις
 τῆς βουλήσεως τῶν διοικούντων τὸ σύνολον τοῦτο. Εἶναι λοιπὸν ζή-
 τημα ἐρμηνείας τοῦ ἰσχύοντος ἐκάστοτε δικαίου τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρ-
 ξεως ἢ μὴ τῆς νομικῆς προσωπικότητος τῆς πολιτείας. Καὶ σκοπὸν
 ἔχει προδήλως ἡ πολιτεία ἐγκείμενον εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς κοινωνίας καὶ
 τοῦ δικαίου. Ἐάν λοιπὸν ἐκ τοῦ ἰσχύοντος δικαίου προκύπτῃ ὅτι τὰ
 πολιτειακὰ δικαιώματα καὶ οἱ πολιτειακοὶ ὑποχρεώσεις συνδέονται,
 ἀποτελοῦσαι σύνολον ἐνιαῖον, οὕτως ὥστε ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπο-
 χρεώσεων νὰ ἐξασφαλίζεται διὰ τοῦ ἀντικειμένου τῶν πρὸς αὐτὰς
 συνδεομένων δικαιωμάτων, καὶ ὅτι οἱ διοικοῦντες ἐκάστοτε τὸ ἐνιαῖον
 τοῦτο σύνολον τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων δεσμεύονται,
 παρὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀλλαγὴν τῶν προσώπων ἐκ τῶν
 πράξεων τῶν προηγουμένως διοικησάντων τὸ σύνολον τοῦτο, ἡ πολι-
 τεία ὑπάρχει ὡς νομικὴ προσωπικότης. Ἀποδεικνύεται δ' ἐκ τῆς ἱστο-
 ρίας ὅτι δὲν ἐθεωρήθη παρ' οὐδενὸς λαοῦ καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν ἀπὸ
 τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἐπιτρεπόμενον ἢ πολιτεία νὰ
 μὴν ἀποτελῇ πρόσωπον νομικόν. Ἀλλὰ οἱ ἀναπτύσσοντες τὴν κρατοῦ-
 σαν περὶ πολιτείας θεωρίαν, καθ' ἣν αὕτη κέκτηται νομικὴν προσωπι-
 κότητα, δὲν ἠθέλησαν αὐτὸ μόνον ν' ἀποδείξωσι, δηλαδὴ τὴν ἀλληλεξάρ-
 τησιν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τὴν παρὰ τὴν πά-
 ροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀλλαγὴν τῶν προσώπων συνεχῆ διοίκησιν
 αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξιν διατάξεως ὀριζούσης τὸν τρόπον καθ' ὃν
 σχηματίζεται ἡ βούλησις τῆς πολιτείας καὶ τὸν τύπον καθ' ὃν ἡ βού-
 λησις αὕτη ἐκδηλοῦται. Εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον νὰ
 μὴν ὑπάρχῃ ἐπιταγὴ ἄγραφος ἔστω καὶ *de facto* προελθοῦσα, ὀρί-
 ζουσα πῶς σχηματίζεται καὶ πῶς ἐκδηλοῦται ἡ πολιτειακὴ βούλησις.
 Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Τὸ νόημα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ πολι-
 τεία λειτουργεῖ, θ' ἀποτελέσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ νόμου τούτου. Ἐάν
 δὲ ὁ τρόπος αὐτὸς ἀλλάσῃ διαρκῶς, θὰ ὑποτεθῇ κατ' ἀνάγκην ὅτι
 ὑπάρχει νόμος, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει τὴν διαρκῆ μεταβολὴν τοῦ τρόπου
 τῆς λειτουργίας τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης δια-

τάξεως δὲν ἀποδεικνύεται τῆς πολιτείας ἢ νομικῆ προσωπικότης, ἢ ὁποία δὲν συνίσταται μόνον ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοιούτου κανόνος. Ἀποδεικνύεται μόνον ἢ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως μιᾶς τοῦλάχιστον ἐπιταγῆς, ρυθμιζούσης θεμελιωδῶς τὰ τῆς θέσεως τοῦ δικαίου, ἀποδεικνύεται ἢ τῆς ὑπάρξεως δικαίου. Οὕτως σημαίνει τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἢ ἀρνησις, ἀρνησιν τῆς ὑπάρξεως τῆς πολιτείας. Πάντως ἢ πολιτεία αὕτη καθ' ἑαυτήν, νοουμένη δηλαδή ἐν τῇ ἀδιασπαστῇ ἱστορικῇ αὐτῆς πληρότητι, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς νομικὴν προσωπικότητα.

Ἡ νομικὴ προσωπικότης τῆς πολιτείας ὅμως ὅταν ὑπάρχη δὲν εἶναι πλάσμα. Ἡ πολιτεία δὲν θεωρεῖται ὑφισταμένη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀφαιρεῖται ἀπὸ αὐτὴν καὶ ὡς ἀφηρημένη ἔννοια, ὡς νόημα δηλαδή, ὑπάρχει. Ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὴν ὑπαρξιν τῆς νομικῆς προσωπικότητος τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ δὲν ἔχει φυσικὴν ὄντοτητα, τότε, πρέπει ν' ἀρνηθῇ καὶ πάσης νομικῆς καὶ λογικῆς ἔννοιας τὴν ὑπαρξιν.

Τέταρτον στοιχεῖον, ὅπερ ἀπαιτεῖται πρὸς ὑπαρξιν πολιτείας, εἶναι ἢ ἐξ ἰδίου δικαίου ἐξουσία, δηλαδή ἐξουσία πρωτογενῆς. Πρωτογενῆς εἶναι ἢ ἐξουσία ἐκείνη, ἢ ὁποία προέρχεται ἀμέσως ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῆς ὑποκειμένου. Τούτου ἔνεκα διακρίνεται ἢ ἐξουσία τῆς πολιτείας, ἢ ὁποία εἶναι πρωτογενῆς, ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ παραδείγματι τοῦ δήμου ἢ τῆς κοινότητος, ἢ ὁποία εἶναι δοτὴ. Ἐὰν ὅμως ὁ μόνιμος λαὸς ἐν ὁρισμένη χώρᾳ κατοικῶν εἶναι ὁργανωμένος εἰς νομικὸν πρόσωπον καὶ ἀσκεῖ ἐξουσίαν, ἀλλ' οὐχὶ πρωτογενῆ, δὲν ὑφίσταται πολιτεία; Εἶναι ἢ δὲν εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον πρὸς ὑπαρξιν τῆς πολιτείας ἢ κυριαρχία; ¹⁾

1) Κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην τὸ πρωτογενὲς ἢ μὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ κυρίαρχον ἢ μὴ τῆς πολιτείας. Καθ' ἡμᾶς εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ μὴ εἶναι κυρίαρχος πολιτεία ἢ κεκτημένη ἀληθῶς πρωτογενῆ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως ἐξουσίαν. Ἡ πολιτεία τῆς ὁποίας ἢ ἐξουσία δὲν ἀνάγεται νομικῶς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἄλλης πολιτείας εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὀρίξη τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρμοδιότητα. Διότι ἐὰν δὲν ὀρίξη τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρμοδιότητα, τότε καὶ ἢ ἐξουσία τῆς ἀνάγεται νομικῶς εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς πολιτείας ἐκείνης, ἢ ὁποία καθορίζει τὴν ἀρμοδιότητά της. Βλ. Ν. Ν. Σαριπόλου, Περὶ πολιτείας, 1921, σελ. 37 κ. ἑ. καὶ σελ. 49 κ. ἑ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἄλλοι μὲν, ὧν ἡ γνώμη κατίσχυε μέχρι πρό τινος, δέχονται ὅτι ἡ κυριαρχία ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς πολιτείας.

Τοῦναντίον ἄλλοι ἀποδεχόμενοι τὰ λοιπὰ τῆς πολιτείας στοιχεῖα δὲν δέχονται ὅτι εἶναι στοιχεῖον αὐτῆς ἡ κυριαρχία. Οὗτοι διχογνωμοῦν ὡς πρὸς τὸ εἶναι ἡ πολιτεία δύναται νὰ εἶναι ἡ μικκυρίαρχος καὶ μὴ κυρίαρχος. Διχογνωμοῦσι δηλαδή ὡς πρὸς τὸ εἶναι ἡ κυριαρχία εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἰδιότης, εἴτε ἐπιδέχεται ἢ οὐ καταμερισμόν.

Δὲν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τοὺς δεχομένους τὴν ὀρθότητα τῆς τοιαύτης ἔννοιᾳς τῆς πολιτείας ὅτι δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν γνώρισμα τῆς πολιτείας ἡ ἐξουσία. Ἄλλ' ὑποστηρίζεται ρητῶς ὅτι μόνον ἡ ἐξουσία τῆς πολιτείας εἶναι πρωτογενής, δὲν εἶναι δηλαδή delegata. Προτοῦ κριθῆ ὅμως ἡ ἔννοια τῆς πρωτογενείας ἀπαραίτητον εἶναι νὰ καθορισθῆ τὸ νόημα τῆς ἐξουσίας. Ἐταυτίσθη πολλάκις ἡ ἐξουσία πρὸς τὴν βίαν. Ἡ βία ὅμως εἶναι τρόπος ἐξουσιασέως, εἷς ἐκ τῶν πολλῶν, καὶ ἀποκλείεται ὁ περιορισμὸς τῆς ἔννοιᾳς τῆς ἐξουσιασέως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἔννοιᾳς τῆς βίας.¹⁾

Ἄν καὶ τοῦτο εἶναι προφανὲς ἐν τούτοις ἀμφισβητεῖται. Ὑπὸ τὸ χονδροειδὲς πρόσχημα τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς πολιτειολογίας ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ὑποστηρίζεται ὅτι μόνον ἡ βία ὑπάρχει πράγματι.

Εὐτυχῶς ἡ πολιτεία ἔχει δημιουργήσει τρόπους ἐξουσιασέως ἄλλους ἐκτὸς τῆς βίας, οἱ ὅποιοι ἀπολήγουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἠθελημένης καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐνσυνειδήτου πολιτειακῆς πειθαρχίας. Ἡ ἐξουσία λοιπὸν δὲν εἶναι πάντοτε βία. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι πλήρης ἡ ἐξουσία πρέπει νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μετατραπῆ καὶ εἰς βίαν ἐν τέλει, ὅπου τοῦτο βεβαίως εἶναι ἀντικειμενικῶς ἐφικτόν.

Τὸ νόημα δὲ τῆς ἐξουσίας εἶναι τοῦτο : ὅτι δι' αὐτῆς ἡ ἐπιταγὴ συμμορφώνει τὴν πραγματικότητα πρὸς ἑαυτήν, οὕτως ὥστε ἡ πραγματικότης αὕτη νὰ προσλάβῃ τὸ νόημα τῆς ἐπιταγῆς.

Ἡ τοιοῦτον νόημα ἔχουσα ἐξουσία εἶναι πρωτογενής, ἐφ' ὅσον δικαιολογεῖται ἐξ ἰδίου δικαίου. Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ ἐπιταγὴ ἢ νομιμοποιουσα τὴν ὑπαρξιν τῆς ἐξουσίας ἔχει ὡς ὑποκείμενον τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ὡς καὶ ἡ ἐξουσία. Διότι καὶ τὸ δι-

1) Βλ. Δ. Βεζανη, Θεωρία τοῦ Κράτους, 1932, σελ. 72 κ. ε.,

καιον καὶ ἡ ἐξουσία ἔχουν ὑποκείμενον. Καὶ ἢ τὸ ὑποκείμενον τὸ θεσπίζον τὸ δίκαιον θὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐξουσίας, ἢ τὸ ὑποκείμενον τὸ θεσπίζον τὸ δίκαιον θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐξουσίας.

Ἐφ' ὅσον ὑποστηρίζεται λοιπὸν ὅτι πρωτογενὴς εἶναι ἢ μὴ δοτὴ ἐξουσία, ἢ μὴ παρεχομένη δηλαδὴ παρὰ τινος ἄλλου, κατ' ἀνάγκην ἀποκλείεται τὸ πρῶτον ἐνδεχόμενον καὶ γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ ἐξουσία εἶναι πρωτογενὴς, μόνον ὅταν ἔχη ὡς ὑποκείμενον τὸ ὑποκείμενον τὸ θεσπίζον τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς.

Μετὰ τὴν τοιαύτην ἐξακρίβωσιν τῆς ἐννοίας τῆς πρωτογενοῦς ἐξουσίας δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ εὐσταθήσῃ τὸ ὑποστηριζόμενον ὅτι δύναται ἡ κεκτημένη πρωτογενὴ ἐξουσίαν πολιτεία νὰ μὴν εἶναι κυρίαρχος.

Διότι, διὰ νὰ μὴν εἶναι κυρίαρχος ἡ πολιτεία, σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἀρμοδία νὰ ὀρίσῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρμοδιότητα. Ἀποκλείεται ὅμως νὰ μὴ ὑπάρχῃ οὐδεὶς ἀρμόδιος, ἵνα ὀρίσῃ τὴν ἀρμοδιότητα τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας, διότι ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ, πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι καθίσταται ἀρμοδία πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς στιγμὴν, ἐσφαλμένως, ὡς ἀναρμόδια ὑποτεθεῖσα πολιτεία. Ὑποτιθεμένου ὅμως ὅτι πράγματι δὲν εἶναι ἡ δοθεῖσα πολιτεία ἀρμοδία νὰ ὀρίσῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρμοδιότητα, ὑπάρχει ἄλλη πολιτεία, ἐπιταγὴ τῆς ὁποίας ὀρίζει καὶ ρυθμίζει τὴν ἀρμοδιότητα τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας, ὡς ἀρμοδία πρὸς τοῦτο. Εἰς τὴν ἐπιταγὴν ταύτην τὴν ὀρίζουσαν καὶ ρυθμίζουσαν τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἄλλης μὴ κυριάρχου πολιτείας ἀναφέρεται κατὰ λογικὴν καὶ νομικὴν ἀνάγκην ἐν τέλει πᾶσα ἐπιταγὴ τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας, διότι ἐὰν εἶναι τοῦτο ἀδύνατον, ἐὰν δηλαδὴ πᾶσα ἐπιταγὴ τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπιταγὴν τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῆς πολιτείας τῆς ὀριζούσης τὴν ἀρμοδιότητα τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας, τότε πᾶσα μὴ δεκτικὴ τοιαύτης ἀναγωγῆς ἐπιταγὴ τῆς μὴ κυριάρχου πολιτείας ἀναρμόδιως ἐξεδόθη, ἐλέγχεται συνεπῶς ἀνομιμοποίητος καὶ εἶναι νομικῶς ἀνύπαρκτος.

Ἄρα ἐπὶ τῆς λεγομένης μὴ κυριάρχου πολιτείας τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐξουσίας δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐπιταγῆς τῆς ὀριζούσης τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν εἶναι πο-

λιτεία ἢ μὴ κυρίαρχος πολιτεία, ἀφ' οὗ ἀκριβῶς εἶναι γνώρισμα τῆς πολιτείας ἢ σύμπτωσις τῶν δύο ὑποκειμένων τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς θεσπιζούσης ταύτην ἐπιταγῆς, ἢ σύμπτωσις ἢ ἐλλείπουσα παρὰ τῆ μὴ κυρίαρχῳ πολιτεία. Ὅθεν ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὡς ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι κατ' ἀνάγκην κυρίαρχος.

Ἄλλὰ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἔχει ὡς προϋπόθεσιν ὅτι ἀληθῶς ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι πρωτογενῆς ἡ ἐξουσία τῆς πολιτείας. Ὅτι δηλαδὴ πράγματι δεόν ν' ἀσπείρη τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐπιταγῆς τῆς ὀριζούσης καὶ ρυθμιζούσης ἐνδεχομένως τὴν ἐξουσίαν. Πρέπει ὁμως νὰ ἐξετασθῆ προηγουμένως εἰάν ἡ ἐξουσία εἶναι πράγματι στοιχεῖον τῆς πολιτείας. Τὸ νόημα τῆς ἐξουσίας εἶναι, ὡς ἤδη ἐξετέθη, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ ἐπιταγὴ συμμορφώνει τὰ πράγματα πρὸς ἑαυτήν. Οὕτως ἀποκτᾷ ἡ πραγματικότητα τὸ νόημα τῆς ἐπιταγῆς. Χωρὶς ἐξουσίαν ἡ πολιτεία, καὶ εἰάν ὑποτιθῆ ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ, δὲν ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνίας, εὐκόλως χωρίζεται ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ ἀφανίζεται. Διὸ νὰ ὑπάρξῃ, ἀσφαλῶς ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν. Τούτου δοθέντος ἡ ἐξουσία εἶναι στοιχεῖον τῆς πολιτείας, ἄλλ' ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι καὶ πρωτογενῆς, διότι ἄλλως, εἰάν εἶναι δηλαδὴ ἑτερογενῆς, ἢ δῆθεν πολιτεία ἢ συντελουμένη διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἑτερογενοῦς ἐξουσίας ἀποβαίνει νομικῶς ἐξάρτημα τῆς πολιτείας τῆς θεσπιζούσης τὸ δίκαιον, εἰς ὃ ἀνάγεται καὶ δικαιολογεῖται τελικῶς ἡ ἑτερογενῆς ἐξουσία.

Ἐκ δὲ τοῦ ἐλέγχου τούτου τῆς ἐπικρατούσης ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας διδασκαλίας ἀπορρέει πρῶτον ὅτι καὶ ἡ κοινωνία καὶ τὸ δίκαιον εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς πολιτείας, τὰ ὅποια συνενώνει ἡ πρωτογενῆς ἐξουσία τῆς καὶ δεύτερον ὅτι καὶ ἡ χώρα καὶ ἡ νομικὴ προσωπικότης δὲν εἶναι λογικῶς ἀπαραίτητα γνωρίσματα, ἀλλ' ἡ μὲν χώρα ὄρος φυσικῶς ἀναγκαῖος διὰ τὴν ὑπαρξίν κοινωνίας καὶ ἡ νομικὴ προσωπικότης ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς πολιτείας.

Μετὰ τὴν συνένωσιν τῶν δύο στοιχείων, ἤτοι τῆς κοινωνίας καὶ δικαίου, ἀποκαθίσταται ἡ ἀδιάσπαστος λογικὴ καὶ ἱστορικὴ τῆς πολιτείας πληρότης, τῆς ὁποίας ἡ ἔννοια εἶναι προδήλως πλέον ἢ ἐν λειτουργίᾳ συνένωσις κοινωνίας καὶ δικαίου, ἧτις συνένωσις πραγμα-

τοποιεῖται διὰ τῆς θέσεως ἀφ' ἑνὸς κανόνων δικαίου καὶ διὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου.

§ 3. Ἡ ἹΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ.

Ἀφ' ἧς ἐροιστόλησε τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ, κατέστη τοῦτο πολλάκις—μέχρι τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου τοῦλάχιστον—ἡ πνευματικὴ προϋπόθεσις καὶ τὸ θεμέλιον τῶν νέων πολιτικῶν θεσμῶν. Πρὸς ἀσφαλεστέραν πραγματοποίησιν τῆς νέας πολιτικῆς θεωρίας ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ διακριθοῦν οἱ περιβαλλόμενοι πολιτικὴν ἐξουσίαν, οὕτως ὥστε νὰ καταστῇ ἐφεξῆς ἡ θέσις νόμου τυραννικοῦ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τυραννικῆς ἐκτελέσεως τῶν παραγγελμάτων αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἀνθρωπίνως ἐφικτόν, ἀδύνατος. Ἦν διδασκαλίαν ταύτην, ὡς ἀναντιρρήτως ἐδιδάχθη ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, διετύπωσεν ὁ Montesquieu.¹⁾ Ὁ ἄνθρωπος, ἐν τῷ μυλαιάτῳ πόθῳ ν' ἀναφέρῃ πᾶσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ, ἀσχέτως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς, εἰς δεδομένην καὶ ἀναμφισβήτητον ἀρχήν, λογικῶς αὐθύπαρκτον, ἐπόμενον ἦτο νὰ πειραθῇ νὰ θεμελιώσῃ θεωρίαν ἐννοιολογικῆς διακρίσεως τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν. Ἀσχέτως λοιπὸν τοῦ σκοποῦ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ φιλελεύθερου πνεύματος ὑπεστηρίχθη ὅτι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἡ πολιτεία ἔχει ἀναγκαίως τρεῖς ἐξουσίας. Πράγματι δὲ ἡ πολιτεία θέτει κανόνας δικαίου, ὧν οἱ μὲν εἶναι ἀμέσως δεσμευτικοί, οἱ δ' ἐμμέσως, προϋποτιθεμένης πράξεως ἢ παραλείψεως. Ἀλλ' ἡ θέσις κανόνων δικαίου χρήζει ἐξουσίας. Ἐπεται ἡ ἀναγκαία ἐκτέλεσις. Ἀλλ' ἐξουσίας χρήζει καὶ ἡ ἐκτέλεσις. Ἀμφισβητουμένης τέλος τῆς συμφωνίας τῆς ἐκτελέσεως πρὸς τὸν ἐκτελούμενον κανόνα δικαίου, ἐμφανῆς καθίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἄρσεως τῆς ἀμφισβητήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη τῆς ἀμφισβητήσεως ἐκδίκασις χρήζει ἐξουσίας.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἐξουσίας χρήζει καὶ ἡ θέσις κανόνος δικαίου καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ καὶ ἡ λύσις τῆς ἀμφισβητήσεως περὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐκτελέσεως, παρεδέχθησαν οἱ θεωρητικοὶ τῶν πολιτικῶν προβλημάτων, ὅτι συμπεραίνεται καὶ τῆς ἐξουσίας ἡ τριχοτόμησις. Οὕτως ἀπέκτησεν ἡ πολιτικὴ αὕτη διδασκαλία θεωρητικὴν κύρωσιν. Ἀλλὰ

1) Βλ. Montesquieu, Esprit des Lois, Livre XI, Chap. VI.